

DİVAN ŞİİRİNDE SABÂ

(Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na
Armağan II, İstanbul 2005.)

Doç.Dr. H. Dilek Batislam*

Divan şiirinin temelinde belirli benzetme öğeleriyle, mazmun ve motifler bulunmaktadır. Hemen her divan şairinin şiirinde rastlayabileceğimiz kimi mazmun ve motiflerin divan şairlerinin şiirlerinden, örnek metinlerden yola çıkılarak tespit edilmesi, divan şiirinin kendine özgü benzetme dünyasının ortaya konulmasını sağlayacaktır. Ayrıca, bu tür belirli benzetme öğelerinin tespitine dayalı çalışmalar divan şairlerinin ortak şiir malzemesini nasıl kullandıklarını ve şairler arasındaki üslûp benzerliklerini ya da farklılıklarını gösterecektir. Farklılıkların tespiti şairlerin divan şiiri geleneğini ne kadar yansıtıp yansıtmadıkları konusunda fikir verici olacaktır (Kut, 2000: 169-173).

Bu yazımızda divan şiirinde yaygın kullanılan benzetme öğelerinden biri olan sabâ ve sabâyyla ilgili öğeler üzerinde duracağız. Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak sabâ rüzgârının özelliklerini tanıttıktan sonra, divan şairlerinin şiirlerinden seçtiğimiz örnek beyitler aracılığıyla sabâ rüzgârıyla ilgili hangi özelliklerin divan şiirinde söz konusu edildiğini göstermeye çalışacağız. Ayrıca taradığımız divanlarda bu öğelerin kullanım sıklığının ne ölçüde olduğu konusunda da bir değerlendirme yapacağız.

Divan şiirinde doğa ve doğa olaylarıyla ilgili öğeler önemli yer tutar. Divan şairleri şiirlerinde kullandıkları benzetmelerde, mazmun ve motiflerde sıklıkla doğa güzelliklerinden ve doğanın kendine özgü bazı özelliklerinden yararlanırlar. Ancak, doğayla ilgili benzetme ve tasvirler gerçekçi değildir. Gelenekte belirlenen şekliyle, fazla değiştirilmeden kullanılır. Divan şairi, kendisine geleneğin getirdiği hazır unsurlardan ve malzemedan hareket etmek durumundadır. Belirli konular ve duygular etrafındaki bu hazır unsurlar divan şiirinin değişmez motiflerini meydana getirir. Bu motifler sisteminde şairin ele alacağı her unsur, geleneğin önceden belirlemiş olduğu ilgi ve imajlarla kapalı bir daire oluşturur. Bunlardan her birinin beraberinde başka neleri getireceği, nelerle birlikte ele alınacağı, çağrıştıracığı unsurlar, hangi imajlarla kullanılacağı önceden bellidir. Divan şiirinde her motif bir bağlı

* Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

unsurlar grubudur. Bu grubun içinden herhangi bir unsur zikredildiğinde öteki unsurlar , biri ya da birkaçı ile onun beraberinde gelir (Akün, 1994: C.IX, 421-422 v.d.).

Sevgilinin ya da övülen kişinin özelliklerini vurgulamak için doğadan alınmış varlıklarla ilgili teşbih ve mecazlardan yararlanır. Divan şiirinde kullanılan doğaya ait öğeler arasında gök cisimleri, mevsimler, rüzgârlar, bitkiler, hayvanlar vb. sıralanabilir. Bütün bu sıraladığımız öğeler divan şairinin şiir dünyasında duygu, düşünce ve hayallerin daha etkili ve güzel bir biçimde anlatılmasını sağlayan unsurlar olarak yer alırlar.

Divan şiirinde sık kullanılan yukarıda sözünü ettiğimiz doğayla ilgili öğeler arasında anâsır-ı erbaadan olması nedeniyle rüzgâr ve rüzgâr çeşitleri önemli bir yer tutmaktadır. Bir rüzgâr çeşidi olan “Sabâ” da divan şiirinde çeşitli özellikleriyle hemen her divan şairinin kullandığı öğelerden biridir. Divan şairlerinin şiirleri arasında çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış sabâ redifli bir çok şiirin bulunması da bunun kanıtlarındandır. Sabâ redifli şiirlere Karamanlı Aynî'nin sabâ redifli gazelini (Mermer, 1997: 312,313)Ahmet Paşa'nın sabâ redifli Terci-i bendi'ni (Tarlan, 1992: 106-107), Fuzûlî'nin sabâ redifli Naat'ını (Akyüz vd., 1990: 35-36), Nefî'nin sabâ redifli iki gazelini (Akkuş, 1993: 281-282), Nâilî'nin sabâ redifli gazelini (İpekten, 1990: 160; İpekten, 1997: 172-178) ve Enderunlu Vâsıf'ın sabâ redifli gazelini (Gürel, Tarihsiz: 276) örnek verebiliriz.

Arapça olan sabâ kelimesine sözlüklerde çeşitli karşılıklar verilmektedir. Sözlüklerde yer alan sabâ ile ilgili açıklamaların bir bölümünde sabânın rüzgâr anlamı dışında edebî metinlerdeki anlamlarına da değinilmiştir. Sabânın farklı anlamlarının verildiği bazı sözlüklerde yer alan karşılıklardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

Mütercim Âsım Kâmus Tercümesi'nde “Sabâ”ya: “Sadın fethi ve elifin kasrıyla rûzgâr aksâmından şol rûzgâra dinür ki matla‘-ı Süreyyâ ile Benât-ı na‘ş beyninden hûbûb ider ola.” karşılığını verir (Mütercim Âsım, 1305: C.III, 853).

Kâmûs-ı Türki'de: “Şark-ı şimâlî cihetinden esen hafif ve latîf rûzgâr. Bâd-ı sabâ. Eski şi‘rimize sermâye-i makâl olan kelimât-ı ma‘dûdedendir. Sabâ-reftâr: Bâd-ı sabâ gibi hafif ve serî‘ yürüyüşlü” açıklamaları yer almaktadır (Şemseddin Sâmî, 1989: 816).

Osmanlıca sözlükte de: “Gün doğusundan esen hafif ve latîf rûzgâr” karşılığının ardından; Esb-i sabâ-reftâr: Rûzgâr gibi uçan at. Sabâ-berâber: Sabâ rûzgârı gibi hafif ve latîf. Sabâ-reftâr: Rûzgâr gibi hafif ve çabuk giden” tamlamalarının anlamları verilmiş ayrıca, Türk müziğinin en eski makamlarından birinin de sabâ makamı olduğu söylenmiştir. Müzikte

sabâ-aşîrân, sabâ-pûselik, sabâ-uşşâk, sabâ-zemzeme ya da sabâ-kürdî makam adlarının da bulunduğu açıklanmıştır (Devellioğlu, 1986:1084-1085).

Farsça sözlükte ise, “Sabâ”ya şu karşılıklar verilmektedir: “1-Âşık ve ma‘şûk arasında peyktir ve ma‘şûktan haber getirir veya onun için haber götürür. 2- Sabâ rüzgârı sevgiliden haber getirdiği için fitnedir. 3- Sabâ baharın evâilinde olduğu için ıtır kokuludur. Edebî gelenekte sevgilinin kûyundan geldiği için güzel kokuludur. 4- Sabâ rüzgârı sabah erkenden estiği için sabah rüzgârıdır. 5- Sabâ rüzgârı İsfend ayının sonunda ve baharın evvelinde olduğu için zayıf, hasta ve takatsizdir. 6- Şimâl rüzgârının bahar rüzgârına yakınlığı vardır.” (Sîrûs Şemîsâ, 1998: C.2, 785-787). Sözlükte bu karşılıklarla birlikte her madde için değişik şairlerin şiirlerinden alınmış Farsça örnek beyitlere de yer verilmektedir. Örnek beyitler sabânın yukarıda sıralanan özelliklerini yansıtmaktadır. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bu sözlük bir edebiyat terimleri sözlüğü olduğu için sabânın daha çok şiirdeki anlamları, edebî terim olarak kazandığı anlamlar üzerinde durulmuştur.

Farsça bir başka kaynakta da Sabâ (İsim); “Doğu ve güney arasında esen rüzgârın adıdır. “Bâd-ı berîn” de denir. Bu rüzgârın estiği yer Matla‘-ı Süreyyâ’dan Benât-ı Na‘ş’adır. Ona “Kabul” da denir. “Debur” un zıddı. Bâd-ı şimâl, Nesîm-i mülâyim. Sabâ bahar mevsiminde Doğu’dan esen yeldir.” açıklamalarının ardından “sabâ-hulk” tamlamasına yer verilir. Mürekkep sıfat olarak kabul edilen bu terkibe; “Sabâ rüzgârı gibi güzel huylu, sabâ rüzgârı gibi latif, neşe saçan, mülâyim anlamları verilmiştir. Açıklamaların sonuna da Hakânî Şîrvânî’nin divanından alınmış Farsça örnek beyitler eklenmiştir (Seyyid Ziyaeddin Süccâdî, 1373: C.II, 962).

Sabâ, gün ile gece beraber olduğunda, gün doğusundan esen latif rüzgâr olarak da tanımlanır. Ancak şiir dilinde sabâ, daha çok sevgilinin semtinden esen rüzgârdır. Sabâ; bahar tavsifinde, cananın zülfü perişanlığı ve kokusunu tasvirde bir çok mazmunlar yapılmasını sağlamıştır. Bazılarına göre seher vakti kible tarafından esen rüzgârdır ki, Hazret-i Yusûf’un gömleğinin kokusunu Yakup’a bu rüzgâr götürmüştür. Şairler bu rüzgârı âşıkla mâşuk arasında haberleşme aracı sayarlar. Sabâ aynı zamanda peyk-i şuarâdır. Cananın makamına ancak sabâ ve şimal ulaşır (Onay 1992: 353; Büyük Türk Klasikleri, 1988: C.7, 401).

Sabâ, değişik kaynaklarda sıralanan yukarıdaki anlamların dışında tasavvuf terimi olarak da çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Sabâyâ, tasavvufta nefsin kuruntular ve vesveseye dalmasıyla bir çeşit iç huzursuzluğu duyması ve perişan olması, feyiz ve tecelli nimetlerine mazhar olma, rûhânî âlemin doğusundan esen ve hayra vesile olan nefhalar, manevî esintiler, nefsin vesvesesinden meydana gelen perişanlık yahut feyiz ve tecelli gibi değişik anlamlar

verilmiştir (Uludağ 1996: 445; TDEA 1990: C.7, 379 ; Büyük Türk Klasikleri 1988: C.7, 401).

Kaynakların verdiği bilgilerden de anlaşılacağı gibi sabâ, şiir dilinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Divan şiirinde sık kullanılan rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ, daha çok koku ile olan taşıma, dağıtma ve yaymaya dayanan ilişkisi bakımından ele alınır. Sabâ, güzel kokusu yüzünden sevgilinin saçlarına düşkündür. Onu çözer, dağıtır, uçurur. Sevgilinin saçlarına dokunduğu için güzel kokar. Sabânın taşıyıp dağıttığı kokuların başında misk, amber, sümbül ve reyhan gelir. Aynı zamanda sabâ sevgiliden haber getiren, onun güzelliğinden söz eden bir postacıdır. Bazen de âşık kendisini sabânın eline bırakır ve sevgilisine götürmesini ister. Çoğunlukla gülşen, bağ ve bostan gibi yerlerde dolaşır, bunlar arasındaki ilişkiyi düzenler. İlkbaharda tabiatın gelişmesi, güzelleşmesi sırasında bazı görevler üstlenir. Örneğin, goncanın açılıp gül haline gelmesini sağlar, laleye kırmızı rengini verir, nergisin gözünü açar, serviyi yeşilliklerle donatır. Sabâ, tabiatla ilgili görevlerini yerine getirdikten sonra âşıkların meclisine uğrar ve sevgiliyle âşık arasındaki daha çok kokuya dayalı bağlantıyı kurar. Sabânın bu özellikleri bazı beyitlerde “can vermek” olarak nitelenir. Bu açıdan “İsa nefesli” olarak tasvir edilir. Sevgilinin köyünde, mahallesinde, evinde ve geçtiği yollarda dolaşır. Bu yolların tozu ile arkadaşlığı vardır. Sabâ tozla olan ilgisi bakımından “seferden gelmiş ayağı tozlu” bir kişiye benzetilir. Bazen de “bî-ser ü pâ” olarak nitelendirilir. Suyun yüzünü çiçekler ve yapraklarla doldurur (Pala 1995: 417; Tolasa 1973 : 482-483; TDEA 1990: C.7, 374, 379 ; Büyük Türk Klasikleri 1988: C.7, 401).

Türk ve İran edebiyatının ortak öğelerinden biri olan sabâ, estiği yön dolayısıyla Çin, Maçin ve Hita ülkelerinden gelmiş veya oralara uğramış olarak kabul edilir. Bu ülkeler daha çok misk ile birlikte ele alındığından sabâ da güzel kokulu , misk taşıyan bir rüzgâr olarak hayal edilir. Uzak yerlerden geldiği için “yol miskini, yol eri” gibi ifadelerle tasvir edilir. Ayrıca sabânın hafif esmesi “sürünmek, yalınayak” olmak sözleriyle; kesik kesik esmesi “düşe dura gitmek”; fısıldar gibi esmesi “duâ veya duâ etmek, nefes, dem” sözleriyle ifade edilmiştir (Çavuşoğlu 2001: 273-274). Sabânın hafif şeyleri uçurması da, bazı beyitlerde söz konusu edilir. Âşık sevgilinin semtine yönelmesini rüzgârın zayıflığı dolayısıyla kendisini uçurması veya sürüklemesi şeklinde izah eder (Tolasa 1973 : 482-483). Kimi zaman az da olsa sabânın zarar verici özelliği de vardır.

Sabâ, kuzey doğudan hafif hafif esen bir rüzgârdır. En çok sevgilinin izi veya ayağı tozunu, zülfü kokusunu getirmesi, yani haberci oluşu ile söz konusu edilmektedir. Bazen de, uzaklardan sevgilinin diyarından gelmiş bir tüccar şeklinde tasavvur olunur. Âşık can nakdini

vererek, ondan sevgilinin ayağı tozunu sermayesine almak isterse de o vermez. Âşık o kadar zayıf düşmüştür ki, sabâ elinden tutup onu yarin eşğine iletir. Mecnun’u da öldüğünde o alıp götürmüştür. Sabânın yarin kapısından getirdiği toprak âşığın dermanı, ilâcıdır. Gül, onu hasta nergisin gözüne sürme yapar. Sabâ sevgilinin zülfünde dolaşmaktadır. Bu durum, “el oyunları oynamak” deyimi ile anlatılır. Sabâ, sıralanan özellikleri çerçevesinde “peyk, elçi, subaşı, tarak, âşık, âh, dem-i pîr, dâye” vb. unsurlar ile benzerlik içinde ifade edilir (Kurnaz 1987: 499-500).

Sabâ, divan şiirinde çeşitli yönleriyle sık sık söz konusu edilen ana motiflerden biridir. Özellikle sabâ redifli şiirlerde şiirdeki anlam ve hayal dünyası sabânın özellikleri etrafında şekillenmektedir. Sabâ, bir rüzgâr çeşidi olduğu için daha çok “bâd” la birlikte tamlama kurarak “bâd-ı sabâ” biçiminde şiirlerdeki yerini alır. Örneğin:

Nev-bahâr erdi hevâ gâliye-sây oldu yine

Nefes-i bâd-ı sabâ nâfe-güşây oldu yine (Nef ‘î D., G.107, b.1, s.332)¹ beytinde “İlkbahar geldi hava yine güzel kokulu oldu. Sabâ rüzgârının nefesi yine sevgilinin nâfe saçını açıcı oldu” denilerek, ilkbaharda tabiatın güzel kokularla dolması ve sabânın nefesinin sevgilinin güzel kokulu, nâfe gibi saçını açması anlatılır. İlkbaharın gelmesiyle birlikte tabiatta görülen değişikliklerde sabânın rolü vurgulanır. Sabâ rüzgârı kişileştirilir.

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar

Açarsa ‘ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar (Nedim D., G.16, b.1, s.281) “Sabâ zülfüne el vurursa saf misk kokar. Gömleğinin düğümünü açarsa gül suyu kokar” beytinde de yukarıdaki örnekteki gibi sabâ-koku ilgisi üzerinde durulmuştur. Sabânın elinin sevgilinin saçına değmesi ya da gömleğinin düğümünü çözmesiyle misk ve gül kokusunun ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Sabânın, sevgilinin güzel kokusunun etrafa yayılmasını sağlayacağı vurgulanmıştır.

Reşk eyleme meşâm-ı dil ü câna ey sabâ

Bûy-ı visâl-i yârdan ol bî-nasîbdir (Nâilî D., G.39, b.2, s.172) “Ey sabâ can ve gönlün burnunu kiskanma. O, sevgilinin kavuşma kokusundan nasibini alamamıştır” beytinde, sabânın âşığı kiskanmaması istenir. Çünkü âşık, sevgilinin kokusuna ulaşamazken sabâ bu

¹ Örnek beyitlerin alındığı divanların baskıları kaynakçada verilmiş olup; beyitlerden sonra yer alan nazım şekli, beyit ve sayfa numaraları bu baskılara aittir. Beyit örneklerinde beyitlerin alındığı baskıların imlasına bağlı kalmıştır.

kokuya ulaşır. Sabâya kıskanma özelliği verilerek sabâ kişileştirilmiş, sabâ-koku ilgisine dikkat çekilmiştir.

Çîn-i zülfünde giriftâr kalırdı dil-i zâr

Erişip bâd-ı sabâ etmese nâgâh meded (Nef ‘î D., G.28, b.5, s.294) beytinde “Sabâ rüzgârı ansızın yetişip yardım etmeseydi inleyen gönül saçının kıvrımına tutulup kalırdı” diyen şair, sevgilinin zülfüne esir olup kalan gönlünün ancak sabâ rüzgârının yardımıyla kurtulacağını söyler. Beyitteki çîn-i zülf tamlamasındaki çîn kıvrım, büklüm anlamının yanı sıra misk kokusunun elde edildiği yer anlamını da çağrıştırır. Zülf-misk arasında da koku-renk bakımından ilgi kurulur. Sabâ, beyitte âşığın yardımcısı olma rolünü üstlenmiştir.

Eylesin bâd-ı sabâ zülfünü ko ham-der-ham

Dil-i dîvâneyi bend eylemek âsân olsun (Nef ‘î D., G.96, b.2, s.327) “Bırak sabâ rüzgârı zülfünü kıvrım kıvrım yapsın. Deli gönlü bağlamak kolay olsun” beytinde şair, sabâ rüzgârının sevgilinin saçlarını kıvrım kıvrım yaptığını, deli gönlünün de bu kıvrımlara kolayca tutulacağını söyler. Böylece sabâ, âşığın gönlünü avlamak hususunda sevgiliye yardımcı olur. Sevgilinin saçlarının kıvrım kıvrım olması, sabânın sevgilinin saçlarıyla oynaması nedenine bağlanarak hüsn-i ta‘lîl sanatı yapılmıştır. Ayrıca, deli gönlün bağlanması ifadesiyle eskiden delilerin zincire vurulduğu da hatırlatır.

Âvâredür şemîm-i ser-i zülfi ey sabâ

Sayd it çemen götürmeden evvel konağına (Nâbî D.C.II, G.742, b.9, s.1017) “Ey sabâ zülfünün ucunun kokusu başıboştur. Çemen konağına götürmeden önce onu sen avla” beytinde şair, sabânın çimenden önce davranarak sevgilinin saçının kokusunu elde etmesini, avlamasını tavsiye eder. Beyitte sabâya koku avcısı olma özelliği verilir.

Söyledir bülbülü bûy-ı gül ile bâd-ı sabâ

Mantıku’t-tayr okıdur kuşlara san kim ‘Attâr (Mesîhî D., K.8, b.7, s.42) “Sabâ rüzgârı taşıdığı gül kokusuyla bülbülü söyletir. Sanki ‘Attâr kuşlara Mantıku’t-tayr okutur” beytinde sabâ rüzgârının gül kokusu getirerek bülbülü konuşturduğu söylenir. Bülbülün ötmesi sabânın ona gül kokusu taşıması nedenine bağlanarak hüsn-i ta‘lîl yapılır. Gül-bülbüle, Attar’ın ünlü eseri Mantıku’t-tayr’a telmihte bulunulur. Sabânın koku taşıma özelliğine dikkat çekilir.

Divan şiirinde sabânın kokuyla olan ilgisi kadar sık söz konusu edilen özelliklerinden biri de âşık ile sevgili arasında haberleşmeyi sağlamasıdır. Örneğin:

Hecr bîmârı tenim bâd-ı sabâdan dem-be-dem

Sıhhat için sıhhati ahbârın eyler ârzû (Fuzûlî D., G.240, b.5, s.248) “Ayrılık hastası olan bedenim iyileşmek için sürekli sabâ rüzgârından sevgilinin iyilik haberini getirmesini ister” diyen şair, iyileşmesinin sabâ rüzgârının getireceği sevgilinin iyilik haberine bağlı olduğunu söyler. Sabâ rüzgârının haberci olmasını ister.

Sensiz açılmazız deyü peyk-i sabâ ile

Güller çemende bülbüle kâğıt uçurdular (Hayâlî D., G.61, b.2, s.110) “Çemende, güller sensiz açılmayız diye sabâ habercisi ile bülbüle haber gönderdiler” beytinde sabâ, gül ile bülbül arasında haberci olma görevini üstlenir. Gülün isteğini bülbüle sabâ iletir. Gülün açılması bülbüle bağlıdır. Sabâ, âşıkla(bülbül) sevgili(gül) arasında haberleşmeyi sağlar. Beyitte ayrıca, gül-bülbül ilişkisine de telmih yapılır.

Bana bâd-ı sabâ ol serv-i gül-ruhtan haber vermez

Açılmaz gonca-i bahtım ümîdim nahli ber vermez (Fuzûlî D., G.117, b.1, s.187) “Sabâ rüzgârı bana o gül yanaklı serviden haber vermez. Bahtımın goncası açılmaz, ümidimin fidanı meyve vermez” beytinde şair, sabâ rüzgârından sevgilinin haberini alamadığı için şanssız ve ümitsiz olduğunu söyler. Âşığa sevgilinin haberini getirmeyen sabâ rüzgârıdır. Bu nedenle vefâsız olan sevgili değil sabâdır.

Sabâ lutf ettin ehl-i derde dermândan haber verdin

Ten-i mecrûha cândan câna cânandan haber verdin (Fuzûlî D., G.165, b.1, s.210) “Sabâ lutf ettin dert ehline dermandan haber verdin. Yaralı bedene candan, cana sevgiliden haber verdin” beytinde de sabâ rüzgârı, âşığa sevgiliden haber getirir. Haber getirdiği için sabâ hasta âşığın canına can katar ona şifa verir.

Bâd-ı sabâdan aldık peyâmın

Ey bî-terahhum ey nâ-Müselmân (Nâilî D., Ş.39, b.4, s.337) “Ey acımasız, ey Müslüman olmayan (sevgili) haberini bâd-ı sabâdan aldık” beytinde şair, acımasız sevgilinin haberini sabâ rüzgârından alır. Sevgili o kadar acımasızdır ki, sabâ rüzgârı olmasa âşık sevgiliden hiç haber almayacaktır. Bu beyitte de sabânın haber getirme özelliği dikkat çeker.

Bâd-ı sabâ her subh-dem bustâna seyr it iste yol

Ol yanağı gül kandadır ol zülfü sümbül nicedir (Şeyhî D., G.35, b.6, s.131) beytinde “Sabâ rüzgârı her sabah vakti bostanda gez, dolaş, git, yol iste. O gül yanaklı, zülfü sümbül gibi olan sevgili nerededir? Ne haldedir?” diyen şair, sabâ rüzgârı aracılığıyla sevgiliden haber almaya çalışır.

Sürme, divan şiirinde çeşitli özellikleri nedeniyle sıkça söz konusu edilen öğelerden biridir (Gürer, 1997: 119-126). Sabâ ile sürme arasında da çeşitli ilgiler kurulmuş ve bir çok beyitte sabâ-sürme ilişkisi ele alınmıştır. Örneğin:

Açtı nergis gözünü zahmetten

Çünkü erişti tûtiyâ-yı sabâ (Ahmet Paşa D., K.38/1, b.5, s.107) “Nergis gözünü zahmetten kurtardı. Çünkü sabâ rüzgârının getirdiği sürme ulaştı” beytinde göz mazmunu olarak kullanılan nergisin, sabânın göz hastalıklarına iyi geldiği düşünülen sürmeyi getirmesiyle gözünü açıp iyileştiği söylenmiştir. Sabâ ve nergis kişileştirilmiş, sürmenin göz hastalıklarını tedavi etme özelliğine telmih yapılmıştır.

Sürme ideyin gözlerime ey sabâ getir

Hâk-i derini kuhl-ı Sıfâhân’a vermez (Muhıbbî D., G. 2156, b.3, s.635) “Ey sabâ getir, gözüme sürme yapayım. Sevgilinin kapısının toprağını Isfahan sürmesiyle değişmem” beytinde âşık, sabâ rüzgârından sevgilinin kapısının toprağını getirmesini ister, çünkü bu toprağı gözüne sürme yapacaktır. Âşık için sevgilinin kapısının toprağından yapılan sürme en güzel sürme olarak bilinen Isfahan sürmesinden daha değerlidir. Beyitte sabânın sevgilinin kapısından getirdiği topraktan yapılan sürme Isfahan sürmesiyle kıyaslanır ve Isfahan sürmesinden üstün tutulur.

Ey sabâ yabanda mı buldun ayağı toprağın

Her göze ol tûtyâyı râyegân vermek neden (Necâtî Beg D., G.388, b.2, s.323) “Ey sabâ ayağının toprağını yabanda mı buldun? (Kolayca, fazla mı buldun?). Her göze o sürmeyi bol bol vermek neden?” beytinde de âşık, sabâdan hesap sorar. Sevgilinin ayağının toprağını ve ayak toprağından yapılan sürmeyi sabânın herkese dağıtmasına, bol bol vermesine kızar. Sevgilinin ayağının toprağı âşığa gereklidir. Bu nedenle sabâ onu herkese dağıtmamalıdır. Çünkü o toprak değerlidir ve kolay bulunmamıştır.

Getürdükçe sabâ yili gubârını diyârından

Gözüme tûtiyâ bigi çekem her dem gubârından (Cem Sultan D., G.231, b. 1, s.172) beytinde “Sabâ rüzgârı sevgilinin bulunduğu yerden toz getirdikçe her an sürme gibi o tozdan gözüme çekeyim” diyen âşık, sevgilinin diyârından sabânın getirdiği tozu gözüne sürme yapar. Yolcu gibi ayağı tozlu olan sabâ, sevgilinin kapısından geçtiği için sevgilinin ayağının tozunu da taşır.

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin

Yürü var toprağını cân gözüne tûtiyâ eyle (Usûlî D., G.118, b.5, s.214) beytinde “Sabâ eğer ben ölürsem, o servi gibi sevgilinin izinin tozundan yürü git can gözüne sürme yap” diyen âşık, sevgili yüzünden öldüğü zaman, sevgilinin izinin tozundan can gözüne sürme yapılmasını ister. Ölse bile sevgilinin izinin tozundan yapılan sürmeden vazgeçmek istemez. Sevgilinin ayağının tozuna kavuşmadan ölürse, öldükten sonra sevgilinin ayağının tozundan gözüne sürülmesini vasiyet eder.

Sabâ ile birlikte divan şiirinde sık kullanılan öğeler arasında kimi telmihler de bulunmaktadır. Çeşitli telmih öğeleriyle sabânın birlikte kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

Sûr-ı İsrâfil urur sankim dem-i bâd-ı sabâ

Kim nebât envâtı yer yer çıkdı yerden âşikâr (Usûlî D., K. 3, b.2, s.66) beytinde “Sabâ rüzgârının nefesi sanki İsrâfil’in surudur. Bitki ölüleri yerden çıkıp görünür oldu” diyen şair, sabâ rüzgârının nefesini İsrâfil’in Suruna benzetir. İsrâfil Sura üflediğinde ölülerin dirilmesi gibi toprak altındaki gizli çiçeklerin de sabâ rüzgârının nefesiyle ortaya çıkıp dirileceğini söyler. İsrâfil’in Suru ölüleri kıyam ettirip ayağa kaldırır. Baharın habercisi sabâ estiğinde de toprağın altında bulunan tohumlar canlanıp toprağın üstüne çıkarlar. Beyitte ayrıca İsrâfil ve Sura telmih yapılır.

Cân u dil Ferhâd’ını şâdân kılduñ ey sabâ

Yohsa uğrayu mı geldüñ kasr-ı Şîrîn üstine (Mesihî D., G.225, b.2, s.261) “Ey sabâ can ve gönül Ferhat’ını mutlu ettin. Yoksa Şirin’in kasrına uğrayarak mı geldin?” beytinde şair, sabâyâ seslenerek sabâ rüzgârının kendisini mutlu etmesinin sebebini sevgilinin bulunduğu yere uğrayıp ondan haber getirmesiyle açıklar. Kendisini Ferhat, sevgilisini de Şirin olarak kabul edip Ferhad u Şirin’e telmih yapar.

Diyessin ey sabâ Ferhâd u Kays’a

Felek bir tâze Mecnûn itdi peydâ (Muhibbî D., G.50, b.5, s.56) “Ey sabâ, Ferhat ve Kays’a felek yeni bir Mecnun ortaya çıkardı diyessin” beytinde şair, sabâyâ seslenir. Âşıklıklarıyla ünlü Ferhat ve Kays’a haber vermesini, feleğin kendisini Mecnun ederek yeni bir âşık ortaya çıkardığını söylemesini ister. Sabâ aracılığıyla diğer âşıklara yeni bir âşık olarak ortaya çıktığını haber verir. Beyitte, sabâ haber taşıma özelliği verilerek kişileştirilir, Ferhat, Kays ve Mecnun’a telmih yapılır.

Her kaçan bâd-ı sabâdan açılıben gül güler

Nâle eyler karşısında sanmañuz bülbül güler (Muhibbî D., G.1016, b.1, s.327) “Her ne zaman sabâ rüzgârından gül açılıp gülse, sanmayın ki bülbül de onun karşısına geçip güler. Bülbül, gülün karşısında inler” beytinde, gül-bülbül ilişkisine telmih yapılır. Sabâ rüzgârının goncayı açtırıp gülen gül haline getirdiği söylenir. Ancak, gülün açılmasının bülbülün sevinmesine, gülmesine değil; inlemesine ve derdinin artmasına, üzülmeye neden olduğu belirtilir. Bunun nedeni ise, gül açtıkça bülbülün derdinin giderek çoğalması, artmasıdır.

Gonca gibi bağı pür-hûn hâr elinden bülbülün

Salınur bâd-ı sabâ ile güler oynar gül (Muhibbî D., G.1661, b.3, s.500) “Dikenin elinden bülbülün bağı gonca gibi kanlıdır. Gül, sabâ rüzgârıyla salınır, güler, oynar” beytinde sabâ rüzgârının gülü açtırması, salınmasına ve gülmesine sebep olması anlatılır. Ancak gülün bu mutlu hali bülbülün bağının gonca gibi kanla dolmasına neden olur. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi gül ile bülbül telmih ögesi olarak bu beyitte de yer alır. Sabâ eser, bülbülün bağı goncanın dikeniyile kan olur. Gonca, bülbülün kanıyla açar, gül olur. Gonca bağı kanlı katildir. Gül de sabâ ile salınır.

Cân verir enfâs-ı İsa gibi ölmüş dillere

Ger sabâ dagıtsa bûy-ı zülf-i anber-bârnı (Usûlî D., G. 128, b.3, s.224) “Sabâ eğer sevgilinin amber saçan zülfünün kokusunu dağıtsa, İsa’nın nefesi gibi ölmüş gönüllere can verir” beytinde sabânın sevgilinin saçının kokusunu dağıtarak ölmüş gönülleri dirilteceği söylenir. İsa’nın ölüleri diriltme mucizesine telmih yapılır.

Merdümlük eyle bize sabâ bûy-ı cân getir

‘İsilik eyle mürdeye rûh-ı revân getir (Muhibbî D., G.527, b.1, s.189) “Ey sabâ rüzgârı, yiğitlik edip bize sevgilinin can veren kokusunu getir. İsa’lık edip ölüye hareket eden ruh, can getir” beytinde de yukarıdaki örnekte olduğu gibi İsa’nın ölüleri diriltme mucizesine telmih yapılır. Sabâ, âşığı diriltici can kokusu getirmesi nedeniyle İsa’ya benzetilir.

Mısır-ı Yusuf’dan getürdi pirehen bûyun sabâ

Rûşen olup açılan da dîde-i Ya’kûb’dur (Muhibbî D., G.1032, b.2, s.332) “Sabâ rüzgârı, gömleğin kokusunu Yusuf’un Mısır’ından getirdi. Böylece Yakup’un gözü de parlayarak açıldı” beytinde de sabânın koku getirme özelliği ön plana çıkar. Sabânın getirdiği kokunun Yakup’un gözünün açılmasına sebep olduğu söylenerek Hüsn-i ta’lil sanatı ve Yusuf kıssasına telmih yapılır.

Hüzn içinde ey sabâ Ya’kûb-ı dil ahvâlini

Mısır-1 hüsn içre var it ol Yûsuf-1 Ken'an'a 'arz (Muhibbî D., G.1035, b.2, s.407) “ Ey sabâ hüzün içindeki Yakup'un gönlünün halini, git güzelliğin Mısır'ı içindeki Kenan'ın (Vadi-i Kenan) Yusuf'una söyle” beytinde de sabâ, Yusuf'a Yakup'un haberini götürür. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi Yusuf kıssasına telmih yapılır.

Divan şiirinde kullanılan sabâ ile ilgili öğeler, sabâ merkezde olmak şartıyla; sabâ-koku-saç; sabâ-haber; sabâ-sürme; sabâ-telmih gibi anlam ilgileri etrafında yoğunlaşmakla birlikte bu anlam ilgilerinin dışında sabâya ait başka özellikler de söz konusu edilmektedir. Sabânın en çok sözü edilen özellikleri yukarıda sıralanan anlam ilgileriyle ortaya çıkan özelliklerdir. Bu tür özellikler pek çok şairde rastlayabileceğimiz geleneğin tekrarı olan özelliklerdir. Ancak, bunların dışında bazı usta şairlerin sabâ ile ilgili kendine özgü, orijinal denilebilecek kimi hayal ve benzetme öğelerine yer verdiği görülür. Örneğin:

Serv sanmañ süpürüp gülşeni ferrâş-1 sabâ

Tayamış bâğçe dîvârına cârûbları (Nâbî D., G.827, b.2, s.1079) “ Gül bahçesini servinin süpürdüğünü sanmayın. Sabâ süpürgecisi gül bahçesini süpürüp süpürgeleri bahçe duvarın dayamış” beytinde şair, süpürgelerin duvara dayanmasından yola çıkarak, duvar kenarındaki servileri süpürgeye, sabâ rüzgârını ise bir süpürgeciye benzetir.

Aşağıdaki beyitte de çok sık rastlanmayan sabânın zarar verici olma yönü üzerinde durulmuştur.

Öykündüğü(y)çün kâkül-i reyhânına sümbül

Bâğ içre sabâ saçını anun yola yazdı (Ahmet Paşa D., G.344, b.4, s.284) beytinde “Sümbül sevgilinin reyhana benzeyen kâkülüne özendiği, ona benzemeye çalıştığı için az daha bâğda esen sabâ rüzgârı onun saçını yolacaktı” diyen şair, sümbül ile saç arasındaki benzerlik ilişkisine değinir. Sümbül koku, renk ve dağınıklık özellikleri sebebiyle saça benzetilir. Ancak, sevgilinin saçı sümbülden daha güzeldir. Sümbül sevgilinin saçıyla boy ölçüşemez. Bu nedenle sabâ rüzgârı sevgilinin saçına özenen sümbülü cezalandırır. Aslında rüzgâr esince sümbül zaten sarsılır bu sarsılma beyitte güzel bir nedene bağlanarak hüsn-i ta'lil sanatı yapılır. Sabâ rüzgârı kişileştirilir. Yazmak kelimesinin “yayma, döşeme, serme” anlamı düşünüldüğünde de sümbülü, sabânın yol kenarına yaymasının nedeni, sevgilinin güzel kokulu saçına özenmesi olur.

Ey sabâ bâğda ol gül-ruha öykündü diye

Lâlenin yüzünü kan eyleme kim bühtândır (Ahmet Paşa D., G.61, b.5, s.148) “Ey sabâ o gül yanaklıya benzemek istedi diye bağda lalenin yüzünü kan eyleme bu iftiradır” beytinde de yukarıdaki beyte benzer şekilde, sabânın sevgilinin gül yüzüne özenen lalenin yüzünü kan etmesi, yani laleye kırmızı renk vermesi anlatılır (Kartal, 1998: 48-49). Lâlenin sevgilinin gül yanağına özendiğine inanmaması gerektiği, bunun bir iftira olduğu söylenerek sabânın lâleyi cezalandırmaması, kan içinde bırakmaması istenir. Sabâ kişileştirilir.

Müzeyyen oldu yine yer arûsı rengârenk

Şaçar sabâ yüzüne ebr şişesiyle gülâb (Şeyhî D., K.15, b.6, s.70) “Yine yer gelini süslendi. Sabâ yüzüne bulut şişesiyle gül suyu saçar” beytinde de sabânın çok söz konusu edilmeyen bir başka özelliğinden, yağmur yağdırmasından söz edilir. Ancak sabânın bu özelliği güzel bir benzetme aracılığıyla verilir. Yeryüzü baharda rengarenk boyalarla süslenen gelin, sabâ da ilkbahar yağmuruyla (bulut şişesiyle) bu gelinin üzerine gül suyu saçarak süslenmesine yardım eden, ona güzel koku serpen bir kişi gibidir.

Alıp sabâ elin iletür âsitânına

Şol nâ-tüvâmı kim reh-i gamda gubâr ola (Hayâlî D., G. 7, b.2, s.91) beytinde, “Gam yolunda toz olan şu zayıf, güçsüz kişiyi, sabâ elinden tutup senin eşiğine getirir” diyen şair, sabâ rüzgârının aşk derdi çekmekten, aşkın gam yolunda toz gibi olan, zayıf ve güçsüz düşen âşığı sevgilinin kapısına, eşiğine götüreceğini söyler. Âşık o kadar güçsüz ve zayıftır ki, sabâ rüzgârı hafif esen bir rüzgâr olmasına rağmen âşığı önüne katıp götürebilir.

‘Ârızuñ vafını yazmak dilemiş bâd-ı sabâ

Safha-i âbdaki mevc anuñ mıstarıdur (Mesîhî D., G.44, b.3, s.142) “Sabâ rüzgârı yanağının özelliklerini yazmak istemiş. Su yüzündeki dalga onun satır çizme aletidir” beytinde, sabâ rüzgârı sevgilinin yanağının özelliklerini yazmak istediğinde su üzerindeki dalgaların onun mıstarı olacağı söylenmiştir. Sabâ rüzgârı sevgilinin yanağının özelliklerini sıralamak istemiş o nedenle eserek su yüzeyinde dalgalar meydana getirmiş, yazı çizgileri oluşturmuştur. Sabânın sevgilinin yanağının güzelliğini anlatma görevini üstlendiği vurgulanmış, sabâ kişileştirilmiştir.

Nâlişlerini derd ile bî-çâre bülbülün

Bâd-ı sabâ eliyle gülistâna yazmışım (Ahmet Paşa D., G.199, b.2, s.215) beytinde “Çaresiz bülbülün dert ile inlemelerini sabâ rüzgârı eliyle gül bahçesine yazmışım” diyen şair, gül-bülbül ilgisine telmihte bulunarak, âşığın derdini sabâ rüzgârıyla sevgiliye ilettiğini

söyler. Çaresiz âşığın dertli inleyişlerini taşıyan sabâ, âşığın inleyişlerini gül bahçesine yazarak, yayarak sevgiliye ulaştırır.

Defterin bâd-ı sabâ lü'lû-yı lâlânuñ durer

İlter olsa dişlerüñ vasfın ‘Adenden cânibe (Bâkî D., G. 440, b.2, s.373) “Sabâ rüzgârı Aden tarafına dişlerinin özelliğini iletecek olsa parlak incinin defterini durer” beytinde de sabâ rüzgârı sevgilinin dişlerinden söz ettiğinde en güzel inci olarak bilinen Aden incisinin bile sözü edilmez olur diyen şair, sevgilinin dişlerinin güzelliğiyle birlikte sabânın sevgilinin güzelliğine dair haberleri iletme özelliğini vurgular. Sevgilinin dişlerinin niteliği öyle üstündür ki, Aden incisinin defterini durer (ününü yok eder). Ayrıca en güzel inci olarak bilinen Aden incisine telmih yapar. Sevgilinin dişi Aden incisiyle kıyaslanır. “Defterini dürmek” deyimini aracılığıyla irsâl-i mesel yapılarak anlatıma renk katılır.

Tekellüfsüz gelür bâd-ı sabâ târâc ider bir gün

Çemen bezminde gûyâ süfre-i gül hân-ı yağmâdur (Bâkî D., G. 127, b.3, s.180) “ Sabâ rüzgârı sıkıntısız gelip bir gün yağma eder; sanki çimen meclisinde gül sofrası yağma sofrasıdır” beytinde; sabâ rüzgârının çimenlikteki gül sofrasını yağmaladığı söylenerek sabâ rüzgârı kişileştirilir ve yağma yapan birine benzetilir. Yağmacı sabâ, gül sofrasını yağma sofrası gibi yağmalayarak bütün güllerin kokularını alır. Ayrıca, eski bir gelenek olan “hân-ı yağma” geleneğine de telmih yapılır (Pala, 1995: 211).

Kûy-ı yârın bir gubârın kondurursan çihreme

Ey sabâ yüklet bana rûy-ı zeminin minnetin (Hayâlî D., G.426, b.3, s.237) “ Ey sabâ yüzüme sevgilinin bulunduğu yerin tozunun bir zerresini kondurabilirsen bana yer yüzünün bütün sıkıntılarını yükle” beytinde âşık, sabânın sevgilinin bulunduğu yerden getireceği toza karşılık dünyanın bütün sıkıntılarını çekmeye razıdır.

Yukarıda yer alan, taradığımız çeşitli divanlardan seçilen örnek beyitlerden de anlaşılacağı gibi divan şiirinde sabâ; çok zengin ve çeşitli benzetmelerle söz konusu edilen motiflerden biridir. Sabâ ve onun kimi özellikleri etrafında hayal gücüne dayalı, çağrışım çeşitliliği sağlayan bir benzetme dünyası oluşturulmuştur. Bu benzetme ve hayal dünyasının ortak kullanılan malzemelerinin yanı sıra her şairin kendine özgü duygu ve düşüncelerinin ürünü örneklere de rastlamak mümkündür. Bu tür örnekler, her ne kadar divan şairleri ortak malzemeyi kullanıyor gibi görünse de özgün kullanımların varlığının da inkar edilemez olduğunu göstermektedir. Şâirlerin ustalığını belirleyecek olan da daha çok özgün yönleridir.

Aşağıda vereceğimiz sabâ ile ilgili tamlamaların kullanım sıklıklarına ilişkin bilgiler de şairlerin özgün benzetmeleri hakkında bize ipucu verebilecek niteliktedir.

Sözlüklerde bulunan sabâ ile ilgili tamlamalar; “bâd-ı sabâ”, “Sabâ-beraber”, “sabâ-hulk”, “sabâ-reftâr”, “esb-i sabâ-reftâr”, “sabâ-âşirân”, sabâ-pûselik” tamlamalarıdır. Bunlardan musikiyle ilgili olan son iki örneğe taradığımız divanlarda rastlamadık. Sabâ ile ilgili olarak taradığımız divanlarda yer alan tamlamaları ve bunların kullanım sıklığını şu şekilde sıralayabiliriz:

Âhû-yı sabâ: (Nâbî 1); **Âsîb-i dest-bürd-i sabâ:** (Nâilî 1); **Attâr-ı sabâ:** (Ahmet Paşa1; Necâtî 1); **Bâd-ı sabâ:** (Muhibbî 36; Necâtî 32; Ahmed-i Dâ’î 23; Hasan Ziyâ’î 15, Nef’î 16; Mesihî, Şeyhî, Nedim, Şeref Hanım 10; Bâkî, Nâbî 9; Karamanlı Aynî, Fuzûlî ve Sâbit 8, Ahmet Paşa 6; Hamdullah Hamdi, Nâilî ve Neşâtî 5; Cem Sultan, Usûlî 4, Hayâlî ve Enderunlu Vâsıf 2; Şeyh Galip, Şeyhülislâm Yahyâ, Vecdî 1); **Bâdiye-i peyk-i sabâ:** (Şeyh Galip 1); **Berîd-i sabâ-güzâr:** (Nâilî 1); **Cibril-i sabâ:** (Usûlî 1); **Dem-i sabâ:** (Şeyhî 1); **Dest-i sabâ:** (Ahmet Paşa 4, Nâbî 2, Nedim 1); **Dest-i târâc-ı sabâ:** (Nedim1); **Dil-güşâ-yı sabâ:** (Ahmet Paşa 1); **Enfâs-ı sabâ:** (Necâtî 1); **Enfâs-ı sabâ-bû:** (Usûlî 1); **Esb-i sabâ:** (Mesihî 1); **Esb-i sabâ-reftâr:** (Sâbit 1); **Ferrâş-ı sabâ:** (Ahmet Paşa, Bâkî, Nâbî 1); **Feyz-i sabâ:** (Şeyh Galip 1); **Gül-geşt-i sabâ:** (Nâbî 1); **Hâme-i sabâ-reftâr:** (Nâbî 1); **Hemdem-i sabâ:** (Şeyhî 1); **Hâssiyyet-i bâd-ı sabâ:** (Sâbit 1); **Hem-hâlet-i sabâ:** (Şeyh Galip 1); **Hevâ-yı sabâ:** (Ahmet Paşa 2); **Kâsid-i bâd-ı sabâ:** (Sâbit 1); **Kâsid-i sabâ:** (Sâbit 1); **Keff-i direm-feşân-ı sabâ:** (Bâkî 1); **Mânend-i sabâ:** (Hayâlî 1); **Meşşâta-i sabâ:** (Necâtî 1); **Mızrâb-ı sabâ:** (Şeyh Galip 1); **Nefes-i bâd-ı sabâ:** (Karamanlı Aynî, Muhibbî 1); **Nefha-i sabâ:** (Şeyhî 1); **Nesîm-i sabâ:** (Ahmed-i Dâ’î, Hasan Ziyâ’î, Şeyhülislâm Yahyâ 1; Sâbit 2); **Nesme-i sabâ:** (Hamdullah Hamdi 1); **Nesme-i bâd-ı sabâ:** (Hamdullah Hamdi 1); **Nesmete’s-sabâ:** (Şeyhî 1); **Nev-rûz-ı sabâ:** (Nef’î 1); **Nusret-i sabâ:** (Şeyhî 1); **Pend-i sabâ:** (Şeref Hanım 1); **Peyk-i sabâ:** (Ahmed-i Dâ’î, Muhibbî, Hayâlî, Fuzûlî 1) ; **Peyk-i tîz-kâm-ı sabâ:** (Nâilî 1); **Reh-güzâr-ı bâd-ı sabâ:** (Nâbî 1); **Sabâ vü şimâl:** (Şeyhî 1); **Sabâ yeli:** (Necâtî 5, Şeyhî 3, Mesihî, Ahmet Paşa 2); **Sabâ yili:** (Muhibbî 3; Mesihî 2, Hamdullah Hamdi, Bâkî, Cem Sultan 1); **Sabâ:** (Muhibbî 96; Necâtî 48, Şeyhî 43, Ahmet Paşa, Fuzûlî 34, Nâilî 30, Nâbî 27, Hayâlî 26, Şeyhülislâm Yahyâ 17, Hasan Ziyâ’î, Bâkî ve Neşâtî 15, Nef’î 14, Mesihî, Cem Sultan, Nedim 12, Karamanlı Aynî 11, Şeref Hanım 8, Hamdullah Hamdi 6, Usûlî ve Sâbit 5, Enderunlu Vâsıf ve Vecdî 4); **Sabâ-misal:** (Hayâlî 1); **Sabâ-reftâr:** (Necâtî 1); **Sabâ-seyr-i cihân-gird:** (Neşâtî 1); **Sabâ-veş:** (Nâilî 2, Hayâlî, Nâbî, Şeyh Galip 1); **Sabâ-yı feyz:** (Nâbî 1); **Sabâ-yı Haleb:** (Nâbî 1); **Safâ-yı sabâ:** (Ahmet Paşa 1);

Sedd-i reh-i bâd-ı sabâ: (Nâbî 1); **Semend-i sabâ:** (Mesihî 1); **Sermâye-i bûy-ı dem-i müşgîn-i sabâ:** (Nâilî 1); **Sür‘at-i esb-i sabâ:** (Sâbit 1); **Süvâr-ı esb-i Mısrî-i sabâ-reftâr:** (Enderunlu Vâsif 1); **Tahrîk-i sabâ:** (Nef‘î, Sâbit ve Neşâtî 1); **Tûtiyâ-yı sabâ:** (Ahmet Paşa 1); **Üstâd-ı ayyâr-ı sabâ:** (Şeyhî 1).

Genel toplam: Ahmed-i Dâ‘î 48, Şeyhî 54, Ahmet Paşa 47, Necâtî 89, Cem Sultan 17, Hasan Ziyâ‘î 31, Karamanlı Aynî 20, Mesihî 18, Hamdullah Hamdi 14, Usûlî 11, Hayâlî 32, Bâkî 18, Muhibbî 100, Fuzûlî 35, Nef‘î 16, Şeyhülislâm Yahya 19, Vecdî 5, Nâilî 36, Neşâtî 22, Nâbî 40, Sâbit 21, Nedim 22, Şeyh Galip 10, Enderunlu Vâsif 8, Şeref Hanım 19².

SONUÇ

Rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ ve sabâ ile ilgili kelime ve tamlamalar divan şiirinde önemli bir yer tutmaktadır. Divan şairleri şiirlerinde en çok sabâ kelimesi ile bâdı birleştirerek bâd-ı sabâ tamlamasını kullanmışlardır. Bunun dışındaki tamlamaların birkaçı dışında büyük bir bölümü şairlerin kendine özgü, çok sık kullanılmayan tamlamalardır. Tamlamalarda yer alan kelimelerin çeşitliliği dikkati çekmekle birlikte, belirli anlam ilgileri etrafında yoğunlaşma görülür. Sabâyı niteleyen tamlamalarda hem somut hem de soyut kelimeler kullanılmıştır. Kimi zaman sabâ ile ilgili benzerlik ifadeleri için kelime ya da eklere de yer verilmiştir. Sabânın özelliklerini vurgulamak için benzetme amacıyla kurulan tamlamalarda âhû, semend, esb gibi hayvanlarla ilgili kelimeler, ferrâş, meşşâta, attâr, peyk, berîd, kâsid gibi mesleklerle ilgili kelimeler, dem, hem-dem, nefes, enfâs, nefha gibi nefes ve zamanla ilgili kelimeler, hem-hâlet, manend, misal,-veş v.b. benzerlik ifade eden kelimeler, nusret, feyz, safâ, tahrîk gibi sabânın diğer özelliklerini yansıtan bazı kelimelerle, sabânın hareketinin özellikleriyle benzerlik ilgisi kuran kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülür.

Sabâ kelimesiyle kurulan tamlamalardaki kelime sayısı yüzyıllar ilerledikçe artmaya ve çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Özellikle Nâilî'nin şiirlerindeki tamlamalar, Sebki Hindî akımının da etkisiyle olmalı, diğerlerine oranla daha uzun ve zor anlaşılır tamlamalardır. Erken yüzyıllardaki şairlerin şiirlerinde sabâ ile kurulan tamlamalarda somut kelimeler daha sık kullanılmış görünmektedir. Divan şiirinin gelişimine paralel olarak zaman içinde şiir dilinde soyuta yönelişin arttığı düşünülebilir. Tamlamaların sayıları kronolojik olarak izlendiğinde 15. yüzyıl divan şairlerinin şiirlerinde sabâ ile ilgili kelime ve tamlamaların daha sık kullanıldığı, 16. yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda birkaç şair dışında kullanım sıklığının

² Sıralama taranan divanların ait olduğu yüzyıllar dikkate alınarak yapılmıştır.

giderek azaldığı gözlenmektedir. Bu durumda, divan şiirinin kelime kadrosundaki değişimin, somuttan, soyuta yönelişin ve hayal dünyasının gelişiminin etkisi olduğu düşünülebilir. Yüzyıllar içerisinde ve şairler arasında görülen bu farklı kelime ve tamlama kullanımı divan şairlerinin fikir, hayal dünyası ve zevk değişikliği konusunda fikir vermektedir.

Divan şiirinde sabânın sık söz konusu edilen özellikleri, sabâ-koku, sabâ-haber, sabâ-tabiat, sabâ-âşık, sabâ-sevgili, sabâ-telmih, sabâ-sürme ilgileri etrafında yoğunlaşmaktadır. Sabâ-koku ilgisiyle bağlantılı olarak sabâ, güzel kokuları bir yerden başka bir yere taşır. Bu güzel kokular sevgilinin saçının kokusu, misk, amber kokusu ya da sümbül, reyhan, gül gibi çiçek kokuları olabilir. Sabâ aynı zamanda güzel kokuların çok bulunduğu, üretildiği ülkelerden Çin, Maçın ve Hıta taraflarından estiği ve oralara da gittiği için de güzel kokuludur. Sabânın bu özelliği değişik yerleri gezip dolaşması ve hareket halinde olmasıyla da yakından ilgilidir. Ayrıca sabâ, baharı çağırır. Ilık esen ferahlatıcı bir rüzgârdır, bahar ve çiçeklerin kokusunu taşıdığı için bu koku, şaire sevgilinin teninin ve saçının kokusunu hatırlatır.

Sabâ-haber ilgisi düşünüldüğünde sabânın önemli bir özelliği de haber getirmesidir. Değişik yerleri gezip dolaşan sabâ, özellikle âşığa sevgiliden haber getirir. Sevgilinin fitneye sebep olan saçının kokusunu getirerek âşığı üzer, onun kafasını karıştırır. Bazen de âşık, aşk derdiyle öylesine güçsüz ve zayıf bir hale gelir ki sabâ, âşığın kendisini sevgiliye götürür. Bunun için âşık, sabâ rüzgârına ilgi gösterir. Sabâ genellikle âşığın dostudur. Çünkü ona sevgilinin kokusunu, haberini, getirir ya da onun sevgilinin yanına gitmesini sağlar.

Sabânın tabiatla, mevsimlerle ve mevsim değişikliklerinin bitkilere etkisiyle ilgili özellikleri de sık söz konusu edilir. Sabâ baharın habercisidir, bahar mevsiminde eser, çiçekleri açtırır, tabiatın canlanmasını sağlar, dirilticidir. Bu canlılık âşığı da etkiler, doğayla birlikte âşıkta da değişiklikler olur. Goncaların açması, âşığa sevgilinin düğme çözüp yakasını açmasını çağırır. Sabânın devamlı bir rüzgar olmayışı, esip geçmesi âşıkta geçicilik, çabuk değişme gibi izlenimlere sebep olur. Sabâ, değişik yerleri dolaşarak koku ve haber taşıdığı için hoşluk, ferahlık ve serinlik verir. Her şeyden önce sabâ; âşıkla sevgili arasındaki iletişimde önemli bir rol üstlendiği için âşık, sabâya değer verir, onun varlığının kendisi için iyi sonuçlar doğuracağını düşünür.

Sabânın tabiatla meydana getirdiği değişiklikler ya da çeşitli şekillerde sevgiliyle âşık arasındaki haberleşmeyi sağlaması gibi özelliklerinin açıklanabilmesi, vurgulanabilmesi için bazı telmih öğelerinden yararlanır. Söz konusu telmih öğeleri sabânın öne çıkarılmak istenilen özelliğine bağlı olarak çeşitlilik gösterirler. Sabâ ile birlikte kullanılan telmih öğeleri

arasında Hüsrev, Şirin, Ferhad, Mecnun gibi hikâye kahramanları, İsa, Yakup, Yusuf gibi peygamberler, Sûr-İsrâfil, Aden-inci, Isfahan-sürme vb. ile gül-bülbül önemli yer tutar. Bunların dışında zaman zaman bitki ve hayvanlarla ilgili başka telmih öğeleri de kullanılır.

Sabânın sürme ile olan ilgisine gelince; sabâ haber ve kokuyla birlikte sevgilinin bulunduğu yerin ya da sevgilinin ayağının toprağını da getirir. Bu topraktan da sürme yapılır. Âşık sevgilinin ayağının toprağından yapılan sürmeyi gözüne çeker.

Yukarıda sıraladığımız sabâ ile ilgili olarak sıklıkla kullanılan öğelerin dışında sabânın başka özelliklerinin dile getirildiği örneklere de rastlanmaktadır. Bu tür örneklerde daha çok sabânın tabiat olaylarındaki rolü ya da tabiatta meydana getirdiği bazı değişiklikler söz konusu edilmektedir. Divan şairlerinin sabâ ile ilgili yaklaşımları genelde olumlu yaklaşımlardır. Sabânın olumsuz yönlerinden çok olumlu yönleri ele alınır. Örneklerde sabânın tasavvufî yönü ile musikiyle ilgili anlamı ön plana çıkmamıştır.

Divan şiirinde sözü edilen yukarıda sıraladığımız sabâ ile ilgili özelliklerden bir bölümü şairlerin çoğunun şiirlerinde rastlanan özelliklerdir. Belirli noktalarda şairlerin sabâ ile ilgili tasavvurları benzetmektedir. Ancak, bu özelliklerin anlatımında kullanılan kelime ve tamlamalar değişiklik göstermektedir. Kelime ve tamlama seçimindeki farklılık beraberinde üslup farklılığını getirmektedir. Sabâ ile ilgili temel anlam ilgileri her şâirin şiirinde değişik şekillerde ve birbirinden farklı kelime kadrosuyla ifade edilmektedir. Örneğin, sabâ-koku ilgisinin değişik boyutları vardır. Yukarıdaki örnek beyitlerde de görüldüğü gibi her şair bu ilginin farklı bir boyutu üzerinde ya da aynı boyutu üzerinde durabilmektedir. Ancak ele alınan boyut ortak olsa bile, anlatım biçimi ve seçilen kelimeler değişmektedir. Özellikle sabâ kelimesiyle kurulan tamlamalar ve bu tamlamalarda kullanılan kelimelerin büyük bir bölümünün özgün örnekler olduğu görülmektedir. Aynı kelimelerle kurulan ve birden çok şairin kullandığı tamlama örneği çok azdır.

Kısacası, divan şairinin his, hayal ve duygu dünyasında önemli bir yer tutan sabâ, bir tabiat olayı olmanın ötesinde duygu ve düşüncelerin iletilmesinde, değişim, hareket, canlılık gibi kavramlarla olan ilgisi dolayısıyla bir benzetme öğesi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Şiirde, divan şairinin sabâyâ yüklediği anlamlar, sabâ ile ilgili tasavvurlar zaman içinde kültürel değişim ve gelişimle birlikte yüzyıllar içerisinde bazı küçük farklılıklar göstermekle birlikte varlığını sürdürmüş ve korumuştur. Şüphesiz bu değişimde divan şiirinin gelişimi, şairlerin şiirde somuttan soyuta yönelişleri, kendilerine özgü his ve hayal unsurlarının kullanmaları ve zevk değişimi etkili olmuştur.

Divan şiirinde sık kullanılan bu tür belirli benzetme öğelerinin yüzyıllar içerisindeki seyri, kazandığı anlamlar, kullanım sıklığı gibi özellikler incelenerek divan şairlerinin geleneği yansıtmaya biçimleri, özgün benzetmeleri, divan şiirinin anlam dünyası, usta şairlerin orijinal yönlerinin neler olduğu, divan şiirinin üslup özellikleri v.b. pek çok konuda yeni bilgilere ulaşmak mümkün olacak ve divan şiirinin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed-i Dâ'î Divanı C.I-II, 2001, (Haz. Mehmet Özmen), TDK. Yay., Ankara.

Ahmet Paşa Divanı, 1992, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay. Ankara.

Akün, Ömer Faruk, 1994, “*Divan Edebiyatı*” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, İstanbul, s.389-425.

Bâkî Divanı (Tenkitli Basım), 1994, (Haz. Sabahattin Küçük), AKDITYK. TDK. Yay. Ankara.

Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, 1988, Tarih, Antoloji, Ansiklopedi, C.7, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul.

Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı, 1991, (Haz. Turgut Karacan), Cumhuriyet Üniversitesi Yay. No.37, Sivas.

Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, 1989, (Haz. İ.Halil Ersoylu), AKDITYK, TDK. Yay., Ankara.

Çavuşoğlu, Mehmed, 2001, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yay., İstanbul

Devellioğlu, Ferit , 1986, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 7. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.

Enderunlu Vâsıf Divanı, (Tarihsiz) (Haz. Rahşan Gürel), Kitabevi. İstanbul.

Fuzûlî Divanı, 1990, (Hazırlayanlar: Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Akçağ Yay., Ankara.

Gürer, Abdulkadir; 1997, “*Divan Edebiyatında Sürme Ve Nâilî'nin Bir Gazeli*”, AÜ: DTCF. Türkoloji Dergisi, C.XII, S.1, A.Ü. Bas. Ankara.

Hamdullah Hamdi ve Divanı, 1999, (Haz. Ali Emre Özyıldırım), KB. Yay., Ankara.

Hasan Ziyâ'î, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin), (Haz. Müberra Gürgendereli), 2002, KB. Yay. TTK Bas., Ankara.

Hayâlî Divanı, 1992, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara.

İpekten, Haluk, 1997, *Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, II. Baskı, Akçağ Yay. Ankara.

Karamanlı Aynî Divanı, 1997, (Haz. Ahmet Mermer), Akçağ Yay., Ankara.

Kartal, Ahmet, 1998, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yay., Ankara.

Kurnaz, Cemal, 1987, *Hayali Bey Divanı Tahlili*, KTB Yay., Ankara.

Kut, Günay, 2000, “Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı Ve İfade Şekli”, *İlmî Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.10, İstanbul, s.169-176.

Mesihî Divanı, 1995, (Haz. Mine Mengi), AKDITYK. Yay., Ankara.

Muhibbi Divanı, 1987, (Haz. Coşkun Ak), KTB. Yay. Ankara.

Mütercim Âsım, 1305, *Okyanusu'l-Basît Fi-tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C.I, II, III, Matbaatü'l-Osmaniyye, İstanbul.

Nâbî Divanı, 1997, (Haz. Ali Fuat Bilkan), C.1-2, MEB. Bas., İstanbul.

Nâilî Divanı, 1990, (Haz. Haluk İpekten), Akçağ Yay. Ankara.

Necâtî Divanı, 1992, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay. Ankara.

Nedim Divanı, 1997, (Haz. Muhsin Macit), Akçağ Yay. Ankara.

Nef'î Divanı, 1993, (Haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay. Ankara.

Neşâtî Divanı, 1996, (Haz. Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir.

Onay, Ahmet Talât, 1992, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemâl Kurnaz), TDV. Yay. Ankara.

Öztürk, Mürsel; Örs, Derya, 2000, Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, TDK. Yay., Ankara.

- Pala, İskender, 1989, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C.1-2, Akçağ Yay., Ankara.
- Sefercioğlu, Nejat, 1990, *Nev'i Divanı Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Seyyid Ziyaeddin Süccâdî, 1373, *Ferheng-i Lugât ve Ta'birât Bâ Şerh A'lâm ve Müşkilât Divân, Hakânî Şirvânî*, C.II, Tahran.
- Sîrûs Şemîsâ, 1998, *Ferheng-i İşarât-ı Edebiyât-ı Fârsî*, C.2, Tahran.
- Şemseddin Sâmî, 1989, *Kâmus-ı Türkî*, 3. Bas. Çağrı Yay. İstanbul.
- Şeref Hanım Divanı*, 2002, (Haz.Mehmet Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul.
- Şeyh Gâlip Divanı*, 1994, (Haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay. Ankara.
- Şeyhî Divanı*, 1990, (Haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz), Akçağ Yay. Ankara.
- Şeyhülislam Yahya Divanı*, 2001, (Haz. Hasan Kavruk), MEB. Yay., Ankara.
- Tolasa, Harun, 1973, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, 1990, "Rüzgâr", mad., C.7, Dergâh Yay., İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, 1990, "Sabâ", mad. C.7, Dergâh Yay., İstanbul.
- Uludağ, Süleyman, 1996, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Bas., Marifet Yay., İstanbul.
- Usulî Divanı*, 1990, (Haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara.
- XVII. Yüzyıl Şâiri Vecdî ve Dîvânçesi*, 2002, (Haz. Ahmet Mermer), MEB. Yay. Ankara.

